

Nyomdajegy és nyomdász-címer.

nyomdajegyek használatának szokása egészen a könyvnyomtatás kezdő idejéig követhető vissza. A nyomdász egyrészt praktikus okokból, másrészt meg önérzettel vegyes hiúságból a mai gyári jegyekhez hasonló „signet“-et vésett magának, s azt nyomtatványainak címlapján következetesen alkalmazta. E nyomdajegyek igen gyakran művészi rajzúak és valóságos díszére válnak a könyvek. Ebbeli értéküket hatalmasan fokozza az a jelentőségük is, amellyel az irodalomtörténet és nyomdász-történelem kutatóira nézve bírnak, akik tudvalevőleg e signetek nélkül sok esetben aligha tudnák meghatározni valamely könyv nyomtatásának az idejét.

A nyomdajegyekről a franciáknak és angoloknak tekintélyes irodalmuk van, s ujabban már a németek is behatódobban törődnek e tárggyal. Minalunk mindössze Dankó József esztergomi kanonok „A francia könyvdísz a renaissance-korban“ című nagy tudományosságra valló, sok tekintetben forrásmunka számba menő könyvében van szentelve néhány oldal a nyomdajegyek ismertetésének, de a könyv ez a része is csak a francia könyvnyomtatók egyik-másikának a nyomdajegyét ismerteti.

A nyomdajegyvet tudtunkkal Fust és Schöffer használták először. A szövegben foglalt első ábránk mutatja ezt az egyszerű signetet. A faágról lecsüggő két pajzs közül a bal felőlín van Fustnak egyszerűsített, mondhatnók stilizált címere: a keresztbe állított két gamó. Jobb felől a Schöffer címere hasonlóan az elképzelhető legegyszerűbb: földelgerenda, körötte három csillaggal.

Fust és Schöffer nyomdajegye.

A XV. századbéli nyomdajegyek majd mind ilyen egyszerűek voltak. Az akkori nyomdász beérte a kőfaragók modorában készült olyan nyomdajeggel is, amely a névnek, monogrammnak, esetleg kezdetlegesen megrajzolt címerfélének egyszerű pajzsba való befoglalásából állott. Az e fajta nyomdajegyeknek az volt az egyedüli rendeltetésük, hogy az utánnomás fölismerését és az utánczó törvényi

üldözését könnyebbé tegyék. A könyv utánnyomását ugyanis az akkori bíróságok nem igen büntették volna, de már a nyomdajegy utánzásában mintegy címerhamisítást láttak, s a károsultnak néha kegyetlen elégtételt szolgáltatottak érte. Ez volt az indító oka, hogy a könyvkereskedők is csakhamar átvették a könyvnyomatók szokását, s könyveikre monogramjukat vagy esetleges címerüket nyomtatták rá. Példát mutat erre vonatkozólag Heckel István budai könyvárúsna a signetje, amely a sötvegbe tördelten oldalt látható. (Kis balta: németül Häckel; az S betű a keresztnévnek, Stephanusnak első betűje.)

Heckel budai
könyvárús
signetje.

Heckel sigmetje már valósággal képtalány; a későbbi nyomdajegyek jórésze is az. A lyoni Gryphius nyomdászcsalád például griffmadarat, Couteau francia könyvnyomató kést, Le Coq kakast, Stöckel Farkas dorongos vadembert rajzoltatott nyomdajegyéül. Az Elzevir családnak egyik nyomdajegyén égő szilfát látunk (szilfa vlaem nyelven: elze; tűz: vir). Dankó József azt mondja az ilyen képtalányszerű nyomdajegyekről: „Hasonló képlegesítések a könyvnyomatók nevét jelvényesen fejezvének ki, a nyomdászjegyek nagyobb része allegóriai alakításoknak tekinthető; az eszmét, mely a szentírásból, mitológiából, történelemből és a természetből átvett allegóriai jegyek alapjául szolgált: többé vagy kevésbé sikerült az illető bélyegen képlegesíteni; azonkívül csak ritka nyomdásznak lehetett azzal a szerencsével dicsekednie, hogy nyomdajegy tudós magyarázóra akadt.” Valóban, a tömördek nyomdajegy között — egy francia kutató, Silvestre L. C. maga 1310-et keresgélt össze, s ezek közül is több mint 900 francia nyomdászra vonatkozott — igen sok olyan képtalányszerű sigmet van, amelynek magyarázata mai napig is sok fejtörést okoz a szaktudósoknak.

A díszesebb nyomdajegyek használata a XVI. század elején kezdődik, de még akkor is akadt könyvnyomató, aki egészen egyszerű monogrammal beírta. Ilyen volt például a wittenbergi Grünenberg János, akinek 1520-ban nyomtatott bibliájához Cranach Lukács rajzolta a címlapot díszítő keretet. Ezt a keretet a benne levő egyszerű monogrammal együtt az Évkönyv következő oldalán mutatjuk be. A keret azért is érdekes, mert rajta a nyomtató-sajtó legrégibb ábrázolásainak egyikét láthatjuk.

A most szövegben levő címlap keretét már világhíres művészember rajzolta. Az új művészet, a könyvnyomtatás őt is varázskörébe vonta, úgy mint az hírneves társaival Német-, Francia- és Olaszországban egyformán megtörtént. Az akkori idők legnagyobb művészei, köztük: Dürer Albert, Holbein Hans, Tory szentelték munkásságukat a könyvdíszítésnek, s csak természetes, hogy a nyomdajegyek megrajzolása is mihamar az ő munkakörükbe került. S ekkor kezdenek a nyomdajegyek művészi formát öltetni. A védőjegyül szolgáló egyszerű monogramok és bélyegek képekkel díszített pompás címerekké és könyvdíszekké alakulnak át; nyomdász, könyvkereskedő egyaránt büszkeségüket találják abban, hogy mentől szebb, mentől művészesebb nyomdajegyét rajzoltassanak koruk legkitünőbb művészeivel. A nyomdajegy ilyformán apródonként külön művészeti ágga fejlődik, amely közvetlen rokonaival: a könyvkereskedők és könyvkiadók sigmet-ivel meg az ex-librisekkel együtt tiszta és világos képzet ad a XVI. század grafikai művészetének történetéről.

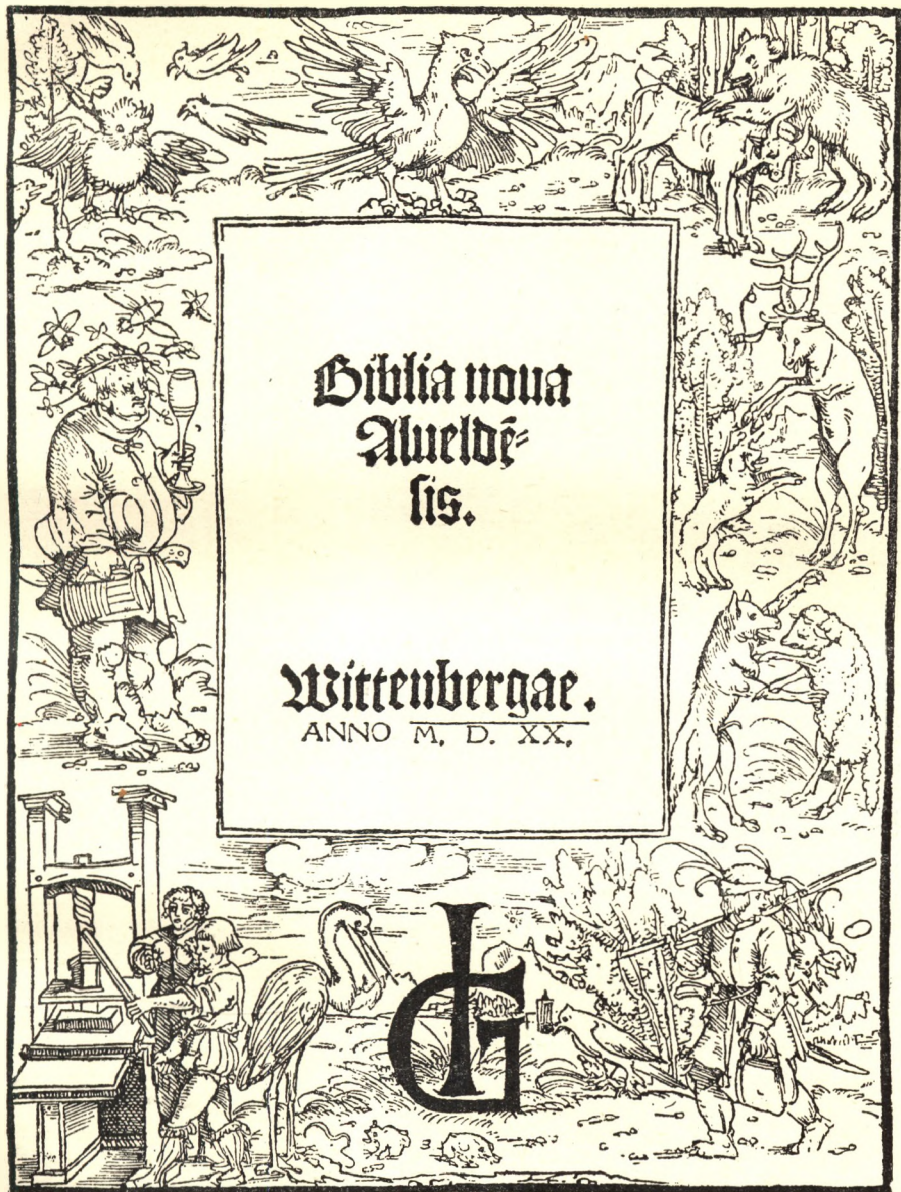

A Magyarországi Könyvtárosok és Betűöntők Segélyező Egyesületének bércfalója

Végen József festménye
Herbst Szászú kisért

Világosság Könyvtára
Nyomta Schöffer János

A könyvnyomtatás és vele együtt a nyomdajegyek aranykorából: a XVI. századból e cikk keretében néhány példát mutatunk be. Köztük

Cranach Lukács rajza Grünenberg J. monogrammjával. (1520.)

van egy párisi könyvnyomtatónak, Badius Jodocusnak nyomdát ábrázoló signet-je. A híres tudós Faulmann Károly szerint ez Badius rajza volna; mi a renaissance valamelyik nagymesterének a kezemunkáját sejtjük benne.

Holbein Hanstól is közöljük egy gyönyörű szép sigmetnek a cinkográfiai mását. Valószínűleg a baseli Isengrin (máskép Isingrin) könyvnyomtatónak a nyomdajegye ez. Holbein ugyanis nemcsak kortársa, hanem földije is volt e jeles nyomdásznak, s Aristoteles-kiadásának díszítésében is nagy segítségére lehetett.

A francia renaissance nagy művészetétől, Tory G.-től is bemutatunk egy nyomdajegyet Dankó József idézett műve nyomán. A kiváló termékenységgé rajzoló e nyomdajegyének

Badius Jodocus nyomdajegye 1520-ból.

Dankó szerint tíz variánsa van, ezenkívül még harminchat olyan nyomdajegy lehetséges, amely azonkívül, hogy Tory szellemét viseli magán: a most bemutatott sigmethez hasonlóan a lotaringiai kereszt rajzát foglalja magában.

A könyvnyomtatás hatalmas művészi föllendülése nem sokáig tartott. A nagy könyvnyomtatók elhaláltak, helyükbe többnyire alantas észjárású üzletemberek jöttek, kiknek egyrészt érzékük sem volt a könyvek művészi kiállításához, másrészt garasoskodó fukarságukkal elvették a kor kiváló művészeinek kedvét a könyvnyomtatásban való közreműködéstől.

A dekadencia szelleme kerekedett fölül, s századokon keresztül fogva tartotta az egész könyvnyomtatást. Csak itt-ott csillámlik keresztül a közömbösség, rideg üzletiesség kódén egy-egy igazi könyvnyomtató művésznek vagy tudósnak az alakja.

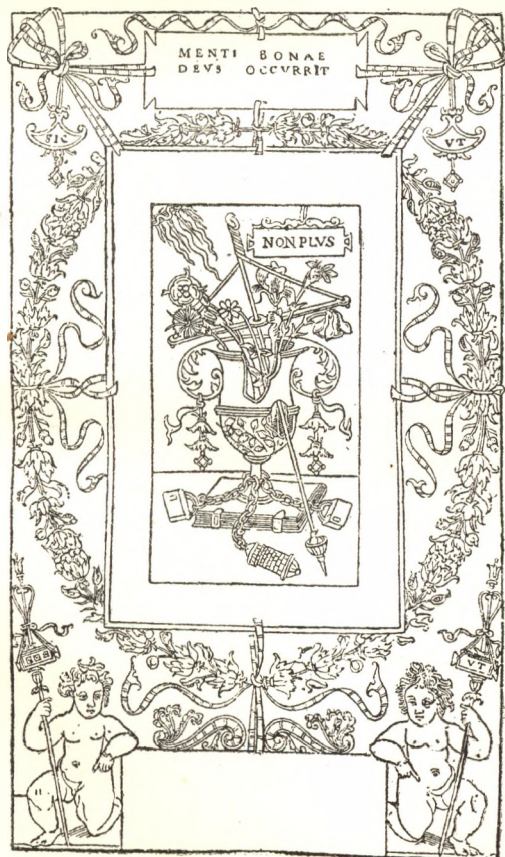
A nyomdajegyek használatának a szokása megmaradt azonban továbbra is. A nyomdásznak érdeke volt, hogy könyveit az utánnomás ellen védje, aztán meg e sigmetek használata némely államban, így Franciaországban I. Ferenc és II. Henrik királyok rendeletei óta kötelező is volt, művésziesség dolgában tehát nagyot hanyatlottak, de használatuk megmaradt. Amíg a nagy könyvnyomtatók korában a nyomdajegy

Holbein
Hans
rajzolta
signet.

rendszerint terjedelmes könyvdész volt: a XVII. században bélyegalakra zsugorodott össze, s rajza is fölületessé, művésziatlenné lett. Példa erre a különben oly híres Elzevir nyomdász-családnak e korban használt és ugyanezen az oldalon alantabb bemutatott signetje.

Magyarország könyvnyomatói között a brassai Honter János használt időrendben legelőször nyomdajegyet. Nyomdajegye Brassó város címeréből volt véve. „Rudimenta Cosmographica” című nyomtatványa címlapján (10. oldal) itt is látható: szétágazó gyökerű facsemete gyűrűbe foglalva. E címlap rajzolásának és fametszőjének magát a jeles könyvnyomtatót és reformátort Honter Jánost tartjuk, kiről tudvalevő dolog, hogy Baselen tanultakor a fametszés művészetét is meglehetősen alaposan elsajátította, még pedig magának Holbeinnak metszőjétől.

Tory G. nagy nyomdajegye 1529-ből.

Az Elzevir család signetje.

Kolozsvár első könyvnyomatójának, Heltai Gáspárnak szintén megvolt a maga nyomdajegye, ezt azonban könyveinek nem a címlapján, hanem beljebb, homlokléc vagy vignetta-képpen alkalmazta, még pedig nemcsak ő, hanem ugyanolyan nevű fia is. Egy ilyen homloklécét be is mutatjuk szövegünk közepette. Baloldalt van a tulajdonképpeni nyomdajegy: a paradicsombéli almafa, rajta tekergőző kigyóval, alattuk

koponya, két oldalt pedig a nagy könyvnyomtató nevének kezdőbetűi. A jobboldali koszorúban Kolozsvár város címerét látjuk, a várkapu fölött emelkedő három bástyatoronnyal. A homlokléc fametszője ismeretlen.

Debrecen város első nyomdásza tudvalevőleg Huszár Gál református prédikátor volt. Jelvényét Szabó Károly híres bibliografusunk a következőképpen írja le: „Egy felül keresztrel ellátott horgony, melyet alul a horog felett két, egy-

Honter János nyomtatványa 1542-ből.

A debreceni nyomda nagyobb, régi signetje.

A debreceni nyomda kisebb, régi signetje.

A debreceni nyomda újabb signetje.

Heltai Gáspár nyomdajegyes homlokléce.

mással átellenben levő kéz szorít meg; a horgony pálcáján kígyó megy végig, s fejét a keresztről lehajtja; az egész pedig célzás a pusztán bujdosó Izráel rézkígyójára s a Megváltó keresztfájára, vagyis a Krisztus általi váltság munkájára.“

A debreceni könyvnyomtatók közül csupán Huszár Gálnak volt önálló nyomdajegye. A többi nyomdász mind a város címerképét, a zászlós báránt használta, még Hoffhalter Rudolf is, akinek pedig volt már apjáról maradt igen szép nyomdajegye. A debreceni városi nyomdának signetjét, a zászlós báránt különben háromféle dekorációban is bemutatjuk szövegünk közepette. Kettő közülök jó régi: a XVII. századból való; a harmadik újabb.

Hoffhalter Ráfael
nyomdajegye.

Breuer Lőrinc signetje.

A sok viszontagságot ért Hoffhalter (Skrzetusky) Ráfael maga is gyakorlott fametsző volt, s így több mint bizonyos, hogy szép nyomdajegyét ő maga véste fába. A finom távlati érzékkel megrajzolt rajz előterében kis kertet látunk, s benne egy

Szenci Kertész Ábrahám
nyomdajegye 1640-ből.

böven gyümölcsöző alma- vagy körtefát. A fa derekán szőlő kacsaringózik felfelé, alján pedig a „spes“ (reménység) szavat olvashatjuk, amely a körirattal együtt talán célzás lehet Hoffhalter nevének első szótagjára. Agyümölcsfáknak nyomdajegyül

való alkalmazását úgy látszik kedvelték az öreg könyvnyomtatók. Honter és az Elzevirek e cikk keretében bemutatott nyomdajegyein kívül egész sereg — különösen francia sigeneten láttuk azt.

A löcsei Breuer-nyomda hírneves alapítójának, Breuer Lőrincnek szintén megvolt a maga signetje. Cartouche-ba foglalva a Spanyolországban rostélyon megsütött Szent-Lőrinc képét látjuk rajta, amint mélységes alázattal cipéli a rostélyát. A képet német fölirat övezi, mondván: „Lavrentivs Brever, Bvchdrvker zvr Levtsch.“

Régi könyvnyomtatóink egyik legkiválóbbja, Szenci Kertész Ábrahám Honternek és a debreceni nyomdászoknak a példáját követte, amikor

nyomdajegyéül városának címerét vette. A nyomdajegyében foglalt alabárdos oroszlán ugyanis régente benne volt a váradai bíró pecsétjében is. Kertész Abrahám „Justi Lipsi Epistolica institutio“ című nyomtatványának címlapján ugyan más, két egymással szembenéző, nyíllal átvert nyakú hattyút vagy struccmadarat ábrázoló vignettát látunk, ezt azonban valószínűleg pártfogóinak, az iktári Bethleneknek a címeréről vette, s tudunkkal egyesegyedül ezen a ma ritka nyomtatványán használta.

A nagyszombati jezsuita-nyomda könyvein — Firtinger Károly szerint — a hirhedi Jézus-társaság közismert pedig hegycsúcson álló templom volt látható, ami valószínűleg a Péter közziklájára épített anyaszentegyház akarta ábrázolni.

Mikor az egyetemi nyomda Budára került és jezsuita jellegét elvesztette: természetes, hogy a nyomdajegyéje is megváltozott. 1824-ben használt sárga színezetű szövegünkbe tördeltem be is mutatjuk. A benne foglalt monogramot a nyomda latin címének (Typographia Regiae Universitatis) kezdőbetűiből vették. Művészieség különben egy csöpp sincsen benne.

„Erdély fénikszé“, Tótfalusi Kiss Miklós nyomtatványain is találunk — bár igénytelen — nyomdajegyét. Halom tetején díszlő kis nefelejtsbokrot ábrázol ez, egyszerű, szinte naív kidolgozásban, ami egy kissé visszásnak is tűnik föl e nagy-hírű betűvívő művésznél. De ha tudjuk, hogy minő bántalmazásokban, meghurcoltatásokban volt része Erdélybe visszatérte óta e nagy férfiúnak: egyszerűben megérthetjük, hogy miért nem emelkedtek ki ide-haza készült nyomtatványai a köznapias-

Az egyetemi nyomda sárga színezetű szövegünkbe tördeltem be is mutatjuk. 1824-ből.

ság átlagából. A folytonos harc, ádáz vallási tusakodás elvonta őt arról a térről, amelyen annakhöz oly sok remeket alkotott.

Nagyszombati nyomdászának, ifjabb Hochmeister Mártonnak — ezt Firtinger Károlytól tudjuk — szintén megvolt a maga nyomdajegyéje. Négyzetes emlékkövet ábrázolt, fedőlapján Merkur pálcájával és szétszórt könyv-lapokkal, homloklapján pedig fűzérbe foglalt monogrammal.

A váci siketnémák iparintézetének könyvnyomdájában 1875-ben Karcusó A. Arzén ferenczendi kolostorfőnök kinyomatta „A váci könyvnyomdászat története“ című füzetét. E füzeten csinos nyomdajegyét látunk, s azt szövegünkben is bemutatjuk. Hogy azonban a siketnémák intézete több nyomtatványán használta-e ezt a maga nemében igen szép nyomdajegyét: nem sikerült megtudnunk.

A nyomdászjelvények használata még a jelenkorban is elég gyakori, bár a könyvek címlapjairól rég leszorították őket a kiadói jelvények. Nagyobb szabású kompozíciókat azonban már nem találunk köztük. Többnyire pajzsba, vagy valami mértani figurába foglalt impresszumok

Váci siketnémák könyvnyomdájának sárga színezetű szövegünkbe tördeltem be is mutatjuk. 1875-ből.

ezek, s rendszerint szerényen húzódnak meg a könyvborítékok negyedik oldalán. Igénytelenségük mellett is akad köztük akárhány ügyesebb rajzolatú munka, ami annál örvendetesebb, mert hiszen ezeket az úgynevezett „rajzolt impresszumokat“ majdnem kizárólag szaktársaink készítik. Mutatóul ide is iktatunk egy ilyen impresszumot.

A kiadói jegyek szelvében ismeretek. Ráth Mórnak, a Franklin-társulatnak, a Révai Testvéreknek stb. jegyeit lépten-nyomon láthatjuk, mert hiszen következetesen rátéttetik minden könyvükre.

Ez a körülmény — no meg az is, hogy általuk túlságos hosszúra nyúlnék ez értekezésünk — az indító oka annak, hogy közlésükre most nem terjeszkedhetünk ki.

* * *

A nyomdajegyek történetének e vázlatos megismertetésével kapcsolatban talán szívesen veszik olvasóink, ha a nyomdász-címerről elmondjuk röviden azt, amit a szaktörténelem kutatóinak ez ideig e tárgyban kideríteniök sikerült. Legfő kútforrásunk e tekintetben nagynevű ausztriai szaktársunknak, Faulmann Károlynak a könyvnyomtatás történetéről írott könyve (más e tárggyal úgysem foglalkozott alaposabban), bár némely fontosabb kérdésre nézve éppen nem találunk nála feleletet, s így e részben a magunk következtetéseire vagyunk utalva.

A nyomdász-címerről legendszerű feljegyzéseket találunk a régebbi szakkönyvekben. Ezek szerint III. Frigyes német császár 1460 és 1470 között egyéb kiváltságok és kitüntetések mellett címet is adományozott volna a könyvnyomtatóknak.

A könyvnyomtatók címerének adományozásáról szóló e híradások legelsejét Siegmund von Birken 1668-ban Nürnbergben megjelent „Spiegel der Ehren des Erzhauses Österreich“ című munkájában találjuk meg. A címer formájáról azonban nincs e könyvben bővebben szó; éppen úgy Tentzel „Diskurs von der Erfindung der Buchdruckerkunst“ című, 1700-ban Gotha városában megjelent könyvecskéjében sem. Mind a kettő egyértelműleg csak annyit állít, hogy a szedők címere sasos, a nyomóké pedig griffmadaras volt.

A címer első pontosabb leírását Bussing 1713-ban Hamburgban megjelent kis címertana közli. E szerint: A könyvnyomtatók címerül a kétfejű birodalmi sast kapták arany alapon, de koronázatlanul. A sas jobb lába karmai között sorzót, bal lába karmai között pedig két egymásra rakott festékező-labdát tart. A pajzs felett nyitott sisak van, rajta koronával; a koronából pedig griff emelkedik ki a derekáig; első lábai között két egymásra helyezett festékező-labdát tartva.

A címeradományozásnak azonban sehol semmi okirati nyoma. Schmeitzel Márton hallei professzor már 1740-ben hiába keresett erre vonatkozó adatokat. Falkenstein történetírónk pedig 1840-ben mondának nevezi a címeradományozás sokaktól hangoztatott meséjét, s azt hiszi, hogy e monda keletkezésére Mentel János könyvnyomtató címerének Frigyes császár által való megújítása adott alkalmat.

Mentel János — kit némelyek sokáig a könyvnyomtatás feltalálójának tartottak — Strassburg első könyvnyomtatója volt 1460 körül. Nemesi, de szegény családból származott, s miután az akkoriban szépen jövedelmező nyomdászat révén megszedte magát, családja feledésbe

Mentel János cimere.

Hoffhalter Ráfael bécsi nyomdajegye.

merülni kezdő nemességének megerősítéseért folyamodott Frigyes császárhoz. Ekkor kapott új címerét szövegünk közepette mutatjuk be. Láthatjuk róla, hogy sem sas, sem pedig griffmadár nem volt a címerben.

Családi címere különben nemcsak Mentelnek, hanem Gutenbergnek, illetőleg a Gensfleisch családnak is volt, német szabású pajzsban kolduló barátot ábrázolva. Ő azonban, a szerény, s a mellett a világ kicsinyes hiúságait megvető ember, ezt egyik nyomtatványán sem használta fel.

A nyomdász-címer keletkezésének történetét követve, Faulmann vezetése nyomán Singrenius bécsi könyvnyomtatóhoz jutunk, ki 1510—1540 között megjelent könyvein az itt is bemutatott címerfelét használta nyomdajegyképpen. Az oroslán karmai között e nyomdajegyen már festékező labdákat látunk.

A Gensfleisch-család pecsétje.

Singrenius nyomdajegye.

Faulmann a maga idézett művében azt állítja, hogy a mi Hoffhalter Ráfaelunknak Bécsben létekor szintén volt címernek is beillő nyomdajegye, még pedig egy csőrében pecsétgyűrűt tartó sas képében. Mi ennek lehetőségét Firtingerral szemben éppenséggel nem tartjuk kizártnak, bár a nyomdajegye Magyarországon létekor, és ismét más a külföldi tartózkodása idején. Asashoz, mint nyomdajegyhez jussa volt Hoffhalternek; a nemesi címerében benne van ez — mint a címer itt közölt fotocinkográfiai másából is kivehető —, s könyvein való felhasználása is egészen természetes. Ez a kérdés különben most mellékes; a fő dolog annak a konstatálása,

Hoffhalter Ráfael nemesi cimere.

hogy a sasnak — bár csak mint nyomdajegynek — használata tudunkkal Hoffhalter Ráfael bécsi tartózkodásának idejéig, tehát mintegy 1560—1565-ig vezethető vissza. A griffmadarat — mint e könyv 6. oldalán említettük — a lyoni Gryphius nyomdász-család használta nyomdajegyképpen.

A lipcsei nyomdászok 1640-ben megünnepelték a könyvnyomtatás feltalálásának kétszáz-esztendősi jubileumát. Az ünnepélyre alkalmi költeményt is írtak, amelyben ismételten szó van valami sasról meg griffmadárról, mint a könyvnyomtatók címerének tartozékáról.* A griffnek

a képe meg is maradt egy egyszerű rézmetszetben, de pajzs nélkül, mint azt ábránk is mutatja.

Nyomdász-címerképpen használt griff 1640-ből.

A jeni könyvnyomtatónak már 1657-ben volt címeres pecsétjük, aminek használhatóságához „felsőbb hatóságaitól” engedélyt kértek és úgy látszik, kaptak is. Sas nincsen e pecséten, hanem helyette festékező labdát markoló griff van a pajzsban is. A pecsét rajzát különben egy odaváló festőművésszel csináltatták.

A jeni könyvnyomtatók újabb pecsétje 1720-ból.

A jeni könyvnyomtatók pecsétje 1657-ből.

A lipcsei és jeni könyvnyomtatók tehát a XVII. század közepe táján még nem ismerhették a címerlegendának azt a formáját, amelyet Birken 1668-ban közölt, mert különben okvetlenül megemlékeztek volna a szedők sassáról is.

Talán a Birken-féle könyvnek köszönhető, hogy a jeni nyomdászok 1720-ban megvál-

A nürnbergi könyvnyomtatók pecsétje.

toztatták a régi pecsétjüket, s a pajzsra tenákulumot meg sorzót tartó kétéfjű sast rajzoltattak. Ugyanebben az időben a nürnbergieknek, sőt a regensburgiaknak is volt már pecsétjük, de nem kétéfjű, hanem csak egyfejű sassal; a griffmadár pedig elmaradt, s helyette a festékező labdákat látták el szárnyakkal, mint az a közbeiktatott ábrán is látható.

A nyomdászcímernek — mint ilyennek — az első képét Faulmann szerint Spoerl János Konrad „Introductio in notitiam signium typographicorum” (Nürnberg 1730) című művecskéjében találjuk meg. A németes pajzsban kiterjesztett szárnyú kétéfjű sas áll, sorzót és festékező labdát (tehát nem tenákulumot!) tartva karmai között. A sisak feletti koronából jobbra néző griff emelkedik ki, karmai között egymásra rakott festékező labdákkal.

Schmeitzel hallei professzorról már elmondtuk, hogy hiába kereste a könyvnyomtatók címerére vonatkozó okirati adatokat, s így joggal

* So singen wir mit Freudenschall auch unsern Adler an. So singen wir mit Freudenschall der Drucker Wappen an, und was ihr Greiff uns überall zu guter Letzt gethan.

kétélykedhetett volna a címermonda hitelességében. Mindamellettt ő ezt — legalább nyíltan — nem tette, sőt még megtóditotta a mondat azzal, hogy a címert tüzetesen leírva, az egyes alkotórészek színeit is megállapította. Szerinte: „A pajzsban kiterjesztett szárnyú egyfejű fekete sas áll arany alapon. Jobb karmai közt természetes színű sorzót, baljában egymásra rakott fekete festékező-labdákat tart. A sisak ezüstsín, rácsozatos, tetején arany koronával díszítve, amiből ezüst griff emelkedik ki, karmai közt két egymásra rakott fekete festékező labdát tartva. A sisakot borító lombdíz jobb felől arannyal megfeketével, balfelől ezüsttel és vörössel pettyezett.“

A címer-adományozásra vonatkozó levéltári kutatások eredménytelensége révén újabban mind valószínűbbé válik szaktörténetünk újabb megíróinak az a nézete, hogy ez az állítólagos címeradományozás valójában nem történt meg sohasem, s a rá vonatkozó legenda meséje csak valami rátartós nyomdász-ember agyában keletkezett. A címerlegenda keletkezésének korát tekintve: magunknak is szubjektív meggyőződésévé lett immár ez a nézet.

Kétfejű-sasos címerek.

Ezek után szinte kár is volna több szót vesztegetnünk a dologra, ha a nyomdász-címer nem volna annyira kedvelt díszítő motívuma alkalmi nyomtatványainknak, s ha nem volnánk oly gyakran tanúi a körül forgó heves vitáknak, hogy: egyfejű legyen-e a nyomdász-címer sassa, avagy kétfejű?

Amint láttuk: a nürnbergi szedők sassa egyfejű volt, és Schmeitzel professzor is egyfejű sassa esküdött. Ezzel szemben Bussing címertana a német birodalmi kétfejű sast mondja helyesnek. S bár a vélemények többsége e szerint az egyfejű sas mellett szólna: az újabban rajzolt nyomdász-címerek sassa többnyire kétfejű. S ebben talán része van a német sovínizmusnak is.

A kétfejű-sasos címerek közül bemutatunk cikkünk keretében még három darabot. Ha első pillantásra egyformáknak látszanak is: részleteikben van köztük különbség. Például a sisak felett levő koronából kiemelkedő griffmadár az egyikben balra néz, a másikon jobbra. Hogy melyik a helyes: e kérdéssel az eddig elmondottak után talán már senki sem fog törődni. S talán nem törődnénk a sas egyfejű vagy kétfejű voltával sem, ha az a felületes közönség előtt az osztrák címerrel való összetévesztésre nem adna alkalmat.

Boldogult Firtinger barátunk elbeszéléséből tudjuk, hogy valami vidéki középiskola igazgatója visszautasította egyszer a kétfejű-sasos nyomdász-címerrel díszített iskolai értesítőt. Minden magyarázat hiába volt: nem merte a kétfejű sassal ékeskedő füzetet a közönség kezére adni. S talán igaza is volt a dologban?!

Ez az indító oka, hogy amikor e kérdésben dönteni kellene: inkább az egyfejű sasos nyomdász-címerek használatát ajánljuk magyar szak-társainknak, mint amelyek használatakor nincsenek kitéve tudatlanság-ból eredő esetleges megrovásnak. Mindjárt be is mutatunk szövegünk közepette egy ilyen egyfejű sassal díszített címert, amely még azzal

Galgóczy J. rajza.

Könyvnyomtatók és litografusok közös címere.

is különb az eddig használt összes címereknél, hogy a sorzót nem a jobb, hanem — mint ez egyébként természetes is — a bal lába karmai közt tartja.

A könyvnyomtatók címérével kapcsolatosan sokszor szó esik a nyomdász-színekről is, aminek a megállapítása általában meglehetősen önkényes. Schmeitzel professzor szerint a fekete, arany, ezüstsín és vörös színek kivül még egy ötödik: a sorjázónak természetes színe is előfordul a nyomdász-címerben. Ha már most a sorjázót sárgarézből valónak vesszük, a következő kombinációt állíthatjuk össze a címerbeli színekből: sárga, fekete, ezüstsín, vörös és arany. Hogy ez a kombináció nem valami pompás: magától értetődik; a sárga és az arany praktikus szempontból szinte kizárja egymást. Legokosabb különben az aranyat is egyszerűen csak sárgának venni.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy történetileg bebizonyítható alapja a nyomdász-színek alkalmazásának — éppen úgy, mint a címerekének — nincsen, s ezért éppenséggel nem róhatjuk meg azoknak az alkalmi nyomtatványoknak a készítőit, akik hol ilyen, hol meg amolyan színekből összekombinált sávot vagy szalagot akarnak nyomdász-színekül feltüntetni.

A litografusok sem maradhattak el természetesen címer nélkül. De mert ennek megalkotása tekintetében még csak legendákra sem igen támaszkodhattak: ahány litografus, annyiféleképpen kombinálta össze a címert. Utolsó ábránk olyan címert mutat, amely egyik felén a könyvnyomtatásnak, a másikon a litográfiának az insignumaít mutatja.

A litografus-címer különben maga is két részre oszlik: felső felében három szöget, rajzoló-krétát meg ecseteket látunk, ezek fölött pedig két — rendszeren pontozott mezőben — a Senefelder nevét magában rejtő képtalányt (mezők németül a. m. Felder). A pajzs felső fele tehát a tulajdonképpeni litografusok, vagyis körrajzolók jelvényeit foglalja magában. Az alsó felében már a könyvművészek mesterségéből vett eszközöket látunk: hengert meg festéktörő követ. — A kettős mesterség jelzése egyéb litografus-címereken még jobban szembetűnő: egy a bécsi Heim Józseftől származó rajzon markos német gyerek két pajzsot tart, ezek egyikén a körrajzolásnak, másíkan pedig a könyvművészetnek az insignumaival. A két pajzs alatt szalag fut „Saxa loquuntur“ (a kövek beszélnek) fölírással.

Tanay József.

